

שיבת הפתל - ירושלים

שיחת הגאון הרב אביגדר הלוי נבנצל שליט"א

לפרשת ויחי תש"פ¹

ההתייחסות הנכונה אל חטאיהם של אישי התנ"ך

תענית עשרה בטבת - אפילו בשבת

היום עשרה בטבת, יום של אבל על חורבן בית המקדש. מה קרה בעשרה בטבת? - בעשרה בטבת התחיל המצור על ירושלים בבית ראשון, כפי שמספר הנביא יחזקאל: "וַיְהִי דְבַר ה' אֵלַי בַּשָּׁנָה הַתְּשִׁיעִית בַּחֹדֶשׁ הָעֲשִׂירִי בְּעֶשְׂרֵי לַחֹדֶשׁ לֵאמֹר: בֵּן אָדָם, כָּתֹב לְךָ אֶת שֵׁם הַיּוֹם, אֶת עֲצָם הַיּוֹם הַזֶּה, סִמֵּן מֶלֶךְ כְּבֹל אֶל יְרוּשָׁלַם בְּעֲצָם הַיּוֹם הַזֶּה" (יחזקאל כד, א-ב). לכן נקבע יום זה כתענית צבור לדורות.

האבודרהם אומר חידוש גדול: אם היה אפשר שעשרה בטבת יחול בשבת, (מה שלא יתכן לפי הלוח שלנו), היו מתענים בו אפילו בשבת, ולא היה ניתן לדחות את הצום ליום אחר. ולמד זאת מן הפסוק הנ"ל. שכיון שנאמר בתענית זו "בְּעֲצָם הַיּוֹם הַזֶּה", כפי שנאמר ביום הכפורים (ויקרא כג, כח-ל), לכן כפי שתענית יוה"כ דוחה את השבת, כך גם תענית עשרה בטבת דוחה את השבת (אבודרהם - סדר תפלת התעניות. הביאו הב"י אור"ח סי' תקנ"ג)².

וביאר מרן הגר"ח מבריסק זצ"ל (בחידושו על הש"ס), שגדר הענין הוא, שאת שאר צומות תלה הכתוב בחודש, ולא ביום מסויים בחודש, כמו שנאמר: "צוּם הַרְבִּיעִי וְצוּם הַחֲמִישִׁי וְכו' (זכריה ה, יט). משמע, שהעיקר הוא שהצום יהיה בחודש הרביעי, ובחודש החמישי וכו', ולא כ"כ משנה באיזה יום בחודש יצומו. לעומת זאת, בעשרה בטבת הצום תלוי ביום, ולא רק בחודש, וכפי שנאמר לנביא: "כָּתֹב לְךָ אֶת שֵׁם הַיּוֹם, אֶת עֲצָם הַיּוֹם הַזֶּה" וכו'. ממילא, אי אפשר לדחות את הצום ליום אחר, אפילו אם הוא חל בשבת³. אמנם הרמב"ם לא פוסק כך, הרמב"ם פוסק שאם היה צום עשרה בטבת חל בשבת היינו דוחים את התענית למחר" (הלכות תעניות פ"ה ה"ה), אבל לדעת האבודרהם, אם עשרה בטבת היה חל בשבת, היו צריכים להתענות בו בעצם יום השבת⁴.

וראים מזה את החומרה המיוחדת של עשרה בטבת, שהוא חמור בדבר זה עוד יותר מתשעה באב! [שתשעה באב שחל בשבת התענית נדחית, ואין מתענים בשבת]. וטעם חומרה זו הוא, כיון שביום זה התחיל המצור על ירושלים, שזהו תחילת החורבן, ולתחילת החורבן יש חומרה מיוחדת⁵. השנה האבל הזה קצת נבלע, ע"י שבכל קהילות ישראל חוגגים את סיום הש"ס בלימוד הדף היומי, אז במידה מסויימת השנה צום העשירי נהפך לששון ולשמחה, נקווה שנוכה שבשנים הבאות יהיה לששון ולשמחה באופן מושלם.

מה היה חטאו האמיתי של ראובן?

כפי שהזכרנו, צום עשרה בטבת מציין את תחילת חורבן ירושלים בבית ראשון. חז"ל מנו כמה סיבות לחורבן ירושלים באותה תקופה, ואחת מהן היא, "בשביל שביזו בה תלמידי חכמים, שנאמר (דהיי"ב לו, טז): "וַיְהִי מִלְעֲבִים בְּמִלְאָכֵי הָאֱלֹקִים

ובזוים דְּבָרֵינוּ וּמִתְעַתְעִים בְּנִבְאָיו, עַד עֲלוֹת חֲמַת ה' בְּעָמוֹ עַד לְאֵין מִרְפָּא" (שבת קיט, ב). "וַיְהִי מִלְעֲבִים בְּמִלְאָכֵי הָאֱלֹקִים" - אלו הנביאים ותלמידי חכמים. בגלל שלא כבדו אותם כראוי, גרם הדבר ל"עלות חמת ה' בְּעָמוֹ עַד לְאֵין מִרְפָּא"⁷, ונחרבה ירושלים.

ממילא, אחד הדברים שאנו חייבים לעשות ביום הזה, הוא לתקן את היחס שלנו אל הת"ח ואל הנביאים. להסתכל על האנשים הנזכרים בתנ"ך ובש"ס, מתוך הבנה וידיעה שאנשים אלו שונים תכלית השינוי מאנשים פשוטים כמותנו.

התורה מספרת בפרשת השבוע: "וַיִּקְרָא יַעֲקֹב אֶל בְּנָיו וַיֹּאמֶר... רְאוּבֵן בְּכֹרִי אַתָּה, כֹּחִי וְרֵאשִׁית אוֹנִי, יָתֵר שְׂאֵת וַיִּתֵּר עָד" (בראשית מט, ג). כבכור האחים, ראוי היית להיות יָתֵר על אחיך בכהונה ובמלכות, ולקבל פי שנים בנחלת ארץ ישראל (אונקלוס שם); ואולם, "פָּחַז בְּמַיִם - אֶל תוֹתֵר" (שם, ד). בגלל מידת הפחזות שבך, לא תזכה להיות יָתֵר על אחיך, ומעלות רוחניות אלו ינתנו לאחרים. כהונה ללוי, מלכות ליהודה, ופי שנים בנחלה ליוסף (חלק אחד למנשה, וחלק אחד לאפרים). ובמה התבטאה פחזותך? - "כִּי עָלִיתָ מִשְׁכַּבִּי אָבִיךָ", כפי שמסופר בפרשת וישלח: "וַיִּלָּךְ רְאוּבֵן, וַיִּשְׁכַּב אֶת בְּלֵהָה פִּילֵגֶשׁ אָבִיו" (שם לה, כב).

והנה, חז"ל אמרו, "כל האומר ראובן חטא, אינו אלא טועה" (שבת נה, ב). והדברים תמוהים לכאורה: הרי בכתוב מפורש שראובן חטא, וגם יעקב מדבר על כך שראובן חטא. וא"כ, איך אומרים חז"ל "כל האומר ראובן חטא אינו אלא טועה"? התירוץ הוא, שחז"ל לא התכוונו לומר שראובן לא חטא כלל. חז"ל התכוונו לומר, שראובן לא חטא בחטא שכתוב בו, כפי שמשמע מפשוטו של מקרא, אלא היה כאן חטא אחר, קל הרבה יותר.

מה היה חטאו האמיתי של ראובן? בגמרא מובאות כמה דעות בזה. לפי דעה אחת, ראובן ביקש לחטוא עם בלהה, אך למעשה לא חטא⁸ (שם). ולפי דעה אחרת בגמרא, אפילו מח שבת חטא כזה לא עלתה על לבו, וכל חטאו היה "שבבלב מצעו של אביו"⁹, ומעלה עליו הכתוב כאילו שכב עמה" (שם). "ולמה בלבב? - שכשמתה רחל, נטל יעקב מטתו שהיתה נתונה תדיר באהל רחל ולא בשאר אהלים, וּנְתַנָּה באהל בלהה. בא ראובן ותבע עלבון אמו. "אמר: אם אחות אמי (רחל) היתה צרה לאמי (לאה), שֶׁפָּתַחְתָּ אֲחוֹת אֲמִי (בלהה) תהא צרה לאמי"?! (שם) בשלמא רחל היתה מתאימה להיות צרה לאמי, שכן גם רחל היא מן האמהות הקדושות, פָּאמִי. אבל בלהה, שפחת רחל, גם היא תהיה צרה לאמי?!... אמנם בלהה היא צדקת, אבל לא כמו אמי! היא אינה נמנית בין האמהות הקדושות! מה שמניע אפוא את ראובן, הוא חשבון של כיבוד אם. לכן הלך ובלבל מצעו של אביו.

ובכל זאת, המעשה של ראובן אינו מעשה ראוי. היה צריך

שלומד בתורה! מדוע? מפני שכל התורה כולה מלמדת אותנו, עד כמה רחוקה הקדושה מן הטומאה, ועד כמה מדובר בשני הפכים קטביים, שעולם ומלואו מבדיל ביניהם, ואין שום אפשרות שידורו בכפיפה אחת. ואם כן, לא יתכן שאדם מצד אחד ישל בעבירה כל כך חמורה, ובתאווה כל כך שפלה, ומצד שני שמו יכתב על אבני החושן והאפוד לזכרון לפני ה' (שמות כה, יב; ושם, כט), להיות מליץ ישר על עם ישראל. מי שחושב שהדבר יתכן - אינו אלא טועה בהבנת כל התורה כולה. הוא אינו מבין כלל את התורה, ואת היסוד הגדול המונח בה, שקדושה וטומאה אינן הולכות יחד.

גם על דוד אמרו חז"ל, "כל האומר דוד חטא אינו אלא טועה" (שבת נו, א), וגם כאן הפירוש הוא, שלא רק בהבנת פרשת דוד ובת שבע הוא טועה, אלא בהבנת כל התורה כולה הוא טועה. אמנם אי אפשר לומר שדוד לא חטא כלל, שהרי נתן הנביא הוכיח אותו על מה שעשה (שמו"ב יב), וגם דוד עצמו חיבר מזמור שבו הוא מתנדה ומבקש כפרה על מה שעשה (תהלים נא), אבל לומר שדוד חטא במה שמשמע מפשרות של מקרא - פְתָאָנָה עריות ובשפיכות דמים (של אוריה החתי) - האומר כן אינו אלא טועה בהבנת כל התורה כולה. כי לא יתכן לצלול לתהומות של חטא וטומאה בלילה, ובבוקר לקום ולומר "חַטָּאתִי לֹהֵ" (שם, יג), ולחזור להיות "מְשִׁיחַ אֶלְקֵי יַעֲקֹב וְנֹעִים זְמֵרוֹת יִשְׂרָאֵל" (שמו"ב כג, א) ששורה עליו שכניה כדי לחבר את ספר תהילים. מי שאומר כך, אינו מבין את הריחוק הגדול שבין הקדושה והטומאה, עד כמה הם אינם הולכים ביחד. הוא אינו מבין מה זה חטא, ועד כמה החטא מרחיק את האדם מן הקב"ה.

"לֵךְ לְבַדֵּךְ חַטָּאתִי"

אז מה בכל זאת היה חטאו של דוד במעשה בת שבע? - אומרים חז"ל, שדוד ראה ברוח הקדש שִׁבְתָּ שבע ראויה היתה לו מששת ימי בראשית¹³ (סנהדרין קז, א), ושעתיד לצאת ממנה מלך המשיח. והרי גם ממנו צריך לצאת מלך המשיח! ממילא הוא מבין, שהוא מוכרח לקחת לשם כך את בת שבע, ולהעמיד ממנה ולדות. וכיון שדוד כבר לא היה צעיר באותה שעה, הוא כבר מתקרב לימי הזקנה, הוא חושב לעצמו: "אם לא עכשיו אימתי? צריך לקחת את בת שבע בזריזות! וטעותו היתה, שדחק את הקץ והקדים את המאוחר. ובלשון חז"ל - "אֶכְלָה פָּגָה"¹⁴ (שם). לא היה צריך להזדרז כל כך. הקב"ה היה שולח לו את בת שבע בכל אופן, ולא היה לו לנקוט אמצעים מיוחדים כדי להשיגה. אבל עצם המחשבה היתה נכונה, שצריך להעמיד משיח לישראל מבת שבע.

ובנוגע להריגת אוריה אמרו חז"ל, שאוריה מורד במלכות היה, וחיוב מיתה (שבת נו, א. ועי' רש"י ותוס' שם, שנחלקו במה התבטאה מרידתו. [ולענ"ד גם בכתוב של הפסוק נרמז שאוריה מורד במלכות היה. אוריה אומר לדוד: "חַטָּאתִי לֹהֵ וְחַיִּי נִפְשִׁי אִם אֶעֱשֶׂה אֶת הַדָּבָר הַזֶּה" (שמו"ב יא, יא). "חַטָּאתִי" - ביו"ד אחת. ללמדנו, שמשקל חיי המלך היה חסר אצלו. הוא אינו מחשיב מספיק את חיי המלך]). דוד שולח אפוא את אוריה "אֶל מוֹל הַמַּלְחָמָה הַחֲזָקָה" וגורם למותו. בכך הביא דוד על אוריה את העונש המגיע לו, והתיר לעצמו את אשתו למפרע [כל היוצא למלחמת בית דוד, כותב גט כריתות לאשתו] (שבת שם), שאם ימות במלחמה תהיה מגורשת למפרע]. מה בכל זאת היה החטא בכל התכנית הזו? - חילול השם.

להתחשב יותר בכבודו של יעקב. הרי יעקב הוא אביו, והוא רבו, והוא גדול הדור ונביא - היה צריך לסמוך עליו, שאם מצא לנכון לחיות עם בלהה בחיי לאה אמו, ודאי שיש לו איזה שיקול לנהוג כך. רש"י הרי מסביר: "כך היה יעקב עושה בארבעה אהלי נשיו, מעמיד מטה לשכינה, ובאותו אהל שהוא רואה בו השכינה - הוא בא ולן אותו הלילה" (רש"י שם ד"ה אחת של שכינה). אבל גם אם ראובן לא היה מודע לכך ולא הבין את שיקוליו של אביו, היה לו לשאול אותו בדרך כבוד, ולא לבלבל את יצועיו¹⁰. לרוב להיטותו לשמור על כבוד אמו, פגע ראובן בכבוד אביו. זוהי הפחזות. פעולה פזיזה מדי, ללא שיקול דעת מספיק¹¹.

דעה נוספת בענין חטאו של ראובן

יש גם דעה אחרת בגמרא, ולפיה ראובן אכן בא על בלהה (שבת נה, ב). ואולם גם לפי דעה זו צריכים להבין, שאין מדובר במעשה שנבע מתאווה שפלה ח"ו, אלא במעשה שנעשה מהטעם שהזכרנו לעיל - חשבון של כיבוד אָם. מחמת חשבון זה, הלך ראובן ועשה מה שעשה, כדי למנוע את אביו מלחיות עם בלהה.

ובכל זאת, לדעה זו, שראובן אכן בא על בלהה, גם אם נעשה הדבר שלא מתוך תאוה, אלא מתוך חשבון של כיבוד אָם, צריך להבין: איך מגדיר יעקב מעשה זה בלשון עדינה כל כך - "פָּחַז פְּמִים"? והרי יש כאן עבירת עריות, שהיא מעבירות החמורות שבתורה, ומאי נפקא מינה מאיזה מניע נעשתה?

התשובה לשאלה זו היא, שתוכחתו של יעקב לראובן (שהיתה בסוף ימיו של יעקב, על סף מותו), נאמרה לאחר שראובן עשה כבר תשובה על חטאו. ראובן ערך תעניות וסגופים כדי לכפר על חטאו (רש"י בראשית לו, כט), וחז"ל אף אומרים (ב"ר פד, יט), שזכה בגלל זה שִׁצָא ממנו הושע הנביא שאמר: "שׁוֹבָה יִשְׂרָאֵל עַד ה' אֶלְקֵינוּ" (הושע יד, ב). ברור אפוא, מדוע לא הוכיח יעקב את ראובן על מעשה בלהה בלשון חריפה. שכן ראובן בעל תשובה היה, ואין מזכירין לבעל תשובה מעשיו הראשונים (ב"מ נח, ב).

מעתה יש לשאול להפך: אם עשה ראובן תשובה על מעשה בלהה, מדוע מוכיח אותו יעקב על מעשה זה (אם כי בלשון רכה)? הרי שב בתשובה, ומה עוד רוצים ממנו? - התשובה היא זו: נכון שראובן עשה תשובה. אבל תשובה שלמה שתתקן את קלקול החטא במלואו - איננה דבר קל כל כך. אמנם קל מאד לעשות תשובה, "פִּי קְרוֹב אֵלַי הַדָּבָר מְאֹד, בְּפִי וּבִלְבָבִי לַעֲשׂוֹתוֹ"¹² (דברים ל, יד), אבל התשובה היא כסולם מוצב ארצה וראשו מגיע השמימה. קל מאד לטפס אל המדרגה התחתונה, אבל קשה מאד להגיע למדרגה העליונה. ולכן, למרות שראובן שב בתשובה, אבל יעקב ראה ברוח קדשו שעוד לא הצליח לנקות עצמו לגמרי ממידת הפחזות מאותו חטא, ולכן הוכיחו.

"אינו אלא טועה" - בהבנת כל התורה כולה!

בענין הלשון "אינו אלא טועה", יש ששאלו, למה נקטו חז"ל לשון ארוכה, "כל האומר ראובן חטא, אינו אלא טועה"? למה לא אמרו בקצרה, "כל האומר ראובן חטא, טועה"? נראה לעניות דעתי, שחז"ל רצו לרמז לנו בזה, שהאומר "ראובן חטא" טועה לא רק בהבנת מעשה בלהה, אלא בכל גישתו לתורה הוא טועה! הוא "אינו אלא טועה" - בכל מקום ומקום

מורידה את ערכו באופן ניכר. לעומת זאת, בגרוטאה של מתכת - שריטה קלה אינה מעלה ואינה מורידה. כדי לפגום בערכה של גרוטאה מתכת, יש לפגום בה פגימה הרבה יותר רצינית מאשר שריטה קלה. כך גם היחס בין ראובן לאנשים פשוטים. הפגם הנגרם לראובן ע"י העון הקל שעשה, הוא כשריטה ביהלום. שריטה קטנה - וערכו של היהלום נפגם מאד. לעומת זאת, אצל אדם רגיל, עברה כזו אינה נחשבת למאומה. רק עבירה חמורה מאד תפגום באדם רגיל באותו שיעור שה"שריטה" פוגמת אצל ראובן. לכן, כדי שנבין עד כמה פגם המעשה שעשה ראובן בערכו, מתאר לנו הכתוב את מעשהו כמעשה חמור לפי ערכנו. כך גם לגבי דוד המלך, וכך לגבי כל האחרים שאמרו עליהם כן, כבני עלי, ובני שמואל, ושלמה המלך ועוד (שבת נה, ב - נו, ב). מסיבה זו הקב"ה מדקדק עם צדיקו כחוט השערה (יבמות קכא, ב), ומעניש אותם בחומרה על עבירות קלות, שאצלנו אינן נחשבות למאומה. כי אצלם, מעשה עבירה קל פועל באופן משמעותי הרבה יותר מאשר אותה עבירה אצל אדם רגיל¹⁵. ראובן הפסיד את המלכות ואת הכהונה ופי שנים בא"י, בגלל עבירה שחז"ל אומרים עליה "אינו אלא טועה", וכן דוד נענש בחומרה בגלל עבירה קלה לפי ערכנו. צריך לקחת מוסר מהענין הזה. כל אדם צריך לחשוב על עצמו, אמנם אני לא צדיק כמו ראובן או כמו דוד המלך, אבל בכל זאת, מי יודע, אולי ה' ידקדק אתי, ויעניש אותי בחומרה. כדאי אפוא שכל אחד יעשה את החשבון להזהר במעשיו, שלא יענש.

אנו עומדים ביום עשרה בטבת, יום שסמך מלך בבל על ירושלים. צריך להתעורר, לחזור בתשובה, לחזור לדבקות בה', שהמעשים שלנו יגרמו שיבנה ביהמ"ק במהרה בימינו. חז"ל אמרו, "כל דור שאינו נבנה (בית המקדש) בימיו, מעלין עליו כאילו הוא החריבו" (ירו' יומא פ"א ה"א). ממילא, אם לא זכינו עדין לבנין בית המקדש, משמע שיש במעשינו כדי להחריב את המקדש לו היה בנוי. צריך לראות א"כ שמעשינו יהיו טובים יותר, ונזכה שצום העשירי יהיה לששון ולשמחה במהרה בימינו, אמן.

השיחה נערכה לפי שטחיות הבנתו של העורך,
וכל טעות או חסרון יש לתלות בעורך בלבד.

"אָפּס פּי נאַץ נאַצְתָּ אַתְּ אִיבִי ה' בְּדָבַר הַזֶּה" (שמו"ב יב, יד) - נִתְּתָּ פתחון פה לאויבי ה', לומר שלא הרגת את אוריה אלא כדי לקחת לעצמך את אשתו. לא מבינים שהרגת אותו בגלל שהיה מורד במלכות. "היה לך לדונו בסנהדרין" (שבת שם), ואז כולם היו רואים שהוא נדון כמורד במלכות, ולא לשלוח אותו להֶהָרַג בחזית המלחמה עם בני עמון, שבזה נתן פתחון פה לאויבי ה' לומר שמשח אלקי יעקב ונעים זמירות ישראל הוא שופך דמים ומגלה עריות, ואין לך חילול השם גדול מזה. [וכן לקיחת בת שבע היה בה חילול השם, בגלל מראית העין, כאילו לקח דוד אשת איש. הרי עד היום הטפשים אומרים, שדוד אכן לקח אשת איש...]. זהו שאומר אח"כ דוד במזמור התשובה שלו: "לְ בְּדָבָר חַטָּאתִי" (תהלים נא, ו), כלומר, לא היתה בהריגת אוריה ובלקיחת אשתו עבירה בין אדם לחברו, אלא רק בין אדם למקום - עבירת חילול השם (וזהו שמות קו, ב). מראית עין של לקיחת אשת איש ושפיכת דם נקי.

זהו גם מה שאומר לו נתן הנביא: "וְאַתָּו הַרְגַתְּ בְּחָרֵב בְּנֵי עַמּוֹן" (שמו"ב יב, ט). מהי ההדגשה "בְּ חָרֵב בְּנֵי עַמּוֹן"? אמרו חז"ל, שבא הנביא לומר לו בזה, שהטענה כלפיו אינה על עצם מה שהרג את אוריה, שכן אוריה מורד במלכות היה, וראוי היה להרגו. הטענה היא רק על כך שהרג את אוריה "בְּ חָרֵב בְּנֵי עַמּוֹן". שכן מנהג העמונים היה, שהיו חוקקים על חרבותיהם דיוקן של עבודה זרה שלהם, וכשהיו מנצחים, היו אומרים שהעבודה זרה שלהם היא שניצחה (וזהו שמות קו, א). אינני יודע אם מוכרחים לפרש דברים אלו כפשוטם, שהיה כתוב על חרב בני עמון שם של עבודה זרה. אפילו אם לא כתוב שם, הכוונה היא שכשגויים מתגברים על ישראל, הם אומרים: "בְּדָנוּךְ מָה, וְלֹא ה' פָּעַל כָּל זֹאת" (דברים לב, כז), וזהו חילול השם נורא.

למה מתבטא הכתוב בחריפות על חטאיהם של אישי התנ"ך?

והנה, אם ראובן ודוד לא חטאו בחטא החמור שנזכר בהם, כפי שמשמע מפשוטו של מקרא, מדוע מתבטא עליהם הכתוב בלשון בוטה כל כך, כאילו חטאו בגופה של עבירה? ומדוע מדקדק עמם הקב"ה, ומענישם בחומרה רבה כל כך? נסביר את הדבר במשל: יהלום יקר, כל שריטה קטנה

1. לדעת הרב שליט"א, ככל פרשה בתורה יש קשר או הקבלה בין תחילת הפרשה לסופה. [הרב פרסם מאמר בענין זה בכתב העת "ירושנתנו", כרך ג' עמ' קי"ח]. הקשר שציינן אליו הרב שליט"א בפרשת ויחי: "וַיִּקְרְבוּ יְמֵי יִשְׂרָאֵל לְמוֹת" (בראשית מז, כט) ⇔ "וַיָּמָת יוֹסֵף" (שם נ, כז). קשר נוסף: "וַיַּחֲזִי יַעֲקֹב בְּאָרְצוֹ מִצְרַיִם" (שם מז, כח) ⇔ "וַיֵּשֶׁב יוֹסֵף בְּמִצְרַיִם" (שם נ, כב). קשר נוסף: "וַיַּחֲזִי יְמֵי יַעֲקֹב שְׁנֵי חֲמִיּוֹ שָׁבַע שָׁנִים וְאַרְבָּעִים וּמָאתַיִם שָׁנָה" (שם מז, כח) ⇔ "וַיַּחֲזִי יוֹסֵף מֵאָה וָעֶשְׂרִי שָׁנִים" (שם נ, כב). קשר נוסף: "שִׁים נָא יָדְךָ תַּחַת יַרכִי, וְעֲשִׂיתָ עִמָּדִי חֶסֶד וְנֶאֱמַת אֵל נָא תִקְבְּרֵנִי בְּמִצְרַיִם. וְשִׁכַּבְתִּי עִם אֲבֹתִי, וְנִשְׁאֲתֵנִי מִמִּצְרַיִם וְקִבְּרַתְנִי בְּקַבְרֹתָם" (שם מז, כט-ל) ⇔ "וַיֵּשְׁבַע יוֹסֵף אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר, פְּקֹד יִפְקְדוּ אֱלֹהִים עִמָּדִי אֶתְכֶם וְהַעֲלֵתֶם אֶת עַצְמוֹתַי מִצְהָר" (שם נ, כח). קשר נוסף: "וַיֹּאמֶר יִשְׂרָאֵל אֶל יוֹסֵף, רָאֵה פָנַיךָ לֹא פָלְאֵתִי, וְהִנֵּה הִרְאָה אֹתִי אֱלֹהִים גַּם אֶת וַיְעַן" (שם מח, יא) ⇔ "וַיִּקְרָא יוֹסֵף לְאֶפְרַיִם בְּנֵי שְׁלֹשִׁים, גַּם בְּנֵי מִכִּיר בֶּן מְנַשֶּׁה יָלְדוּ עַל בְּרַכְיֵי יוֹסֵף" (שם נ, כג).
2. הב"י הביא את דברי האבודרהם, וכתב: "לא ידעתי מנין לו זה". אך ה"אור שמח" הביא ראייה נאה לדרברי האבודרהם מן הגמרא במס' עירובין (מ, ב): אמר רבה, כי הוינן בי רב הונא איבעיא לן, בר בי רב דיתיב בתעניתא במעלי שבתא מהו לאשלומי, [תלמיד חכם היושב בתענית בערב שבת, האם צריך להשלים תעניתו עד הערב]. למה נסתפקו דוקא על מקרה של "בר בי רב" המתענה תענית יחיד, ולא נסתפקו על תענית צבור שחלה בערב שבת? אמנם י"ז בתמוז ותשעה באב וצום גדליה לעולם אינם חלים לפי החשבון בער"ש, אבל עשרה בטבת הרי כן יכול לחול בער"ש, וא"כ יש להסתפק בזה בתענית צבור של עשרה בטבת. אלא מוכח מכאן, שעל עשרה בטבת אין מקום להסתפק, כיון שאפילו אם היה חל בשבת היה דוחה אותו, כ"ש שחייב להשלים התענית כשחל בערב שבת ("אור שמח" פ"ה מהלכו' תעניות ה"ו).
3. אכן הדברים צריכים ביאור, שהרי גם על צום עשרה בטבת נאמר באותו פסוק "צום העשירי", הרי שגם אותו תלה הכתוב בחודש כמו את שאר התעניות. ואת"ל

שכונת הפסוק היא לחודש העשירי שבו ישנו צום הקבוע ליום מסויים, א"כ גבי שאר התעניות נימא הכי, כגון ש"צום הרביעי" הכוונה היא לחודש הרביעי שבו ישנו צום הקבוע ליום אחד מסויים. ואם גבי שאר התעניות מפרשינן דמדלתאן הכתוב בחודש חיובן תלוי בחודש ולא ביום, א"כ גם גבי צום העשירי נימא הכי, דהפסוק תלאו בחודש ולא ביום מסויים.

וצ"ל דבאמת כל הנלמד מהפסוק "כה אמר ה' צבאות צום הרביעי וצום החמישי וצום השביעי וצום העשירי" הוא דין בחודש, מדלתאן הכתוב בחודש ולא ביום מסויים. אמנם גבי עשרה בטבת לפינן מדכתיב ביה "בעצם היום הזה", דאיכא דין נוסף, שישנו חיוב מיוחד גם על יום עשרה בטבת. ונמצא דבצום עשרה בטבת תרי דיני איתנייהו ביה: א) דין ביום עשרה בטבת להתענות בו, ב) דין בחודש טבת להתענות בו.

ונפ"מ רבא איכא במה שהוא גם דין בחודש. דאם היה חיובו רק ביום עשרה בטבת, א"כ מי שהיה אנוס באותו היום מלהתענות בו, או מי שלא היה בר חיובא, וכגון שנעשה בר מצוה בעשרים בטבת, לא היה צריך להתענות ביום אחר, כי חיוב התענית הוא ביום עשרה בטבת דוקא, ועבר זמנו בטל חיובו, וכמו שמי שהיה אנוס ביוה"כ אינו מתענה אחרי כן. אבל השתא דנתחדש גם דין בחודש הנלמד מדכתיב "צום העשירי", מי שהיה אנוס ביום עשרה בטבת וסר אנוסו באמצע החודש, או קטן שהגדיל אחרי עשרה בטבת, אית ליה חיוב להתענות באחד מימי חודש טבת מצד החיוב הנזכר בקרא ד"צום העשירי", שהוא חיוב להתענות באחד מימי החודש העשירי. ובחיוב החודש לבד ודאי לא סגי, כי מצד חיוב החודש רשאי היה מדברי קבלה להתענות לכתחילה מתי שירצה, ואין יום מסויים, [וכמו בשאר התעניות שחיובם הוא בחודש, ורשאי (מדברי קבלה) להתענות באיזה יום שירצה מימי החודש], ואילו גבי הצום דטבת נתחדש חיוב מדברי קבלה להתענות ביום המסויים של עשרה בטבת, [ואפילו חל בשבת כדברי האבודרהם].

4. וכן מפורש ברש"י (מגילה ה, א ד"ה אבל זמן).

5. ועי' אור שמח (פ"ה מהלכ' תעניות ה"ו) שביאר, איך יתכן שחיוב תענית מדרבנן ידחה איסור תענית בשבת שהוא מן התורה.

6. וכן מצינו בצום תשעה באב, שרבי יוחנן אמר עליו: "אלמלי הייתי באותו הדור, לא קבעתי אלא בעשירי, מפני שרובו של היכל בו נשרף" (תענית כט, א), שבתשעי לעת ערב הציתו בו את האור, ורובו נשרף בעשירי. והקשו בגמרא, א"כ למה באמת נקבע הצום לתשעי ולא לעשירי? ותירצו - אתחלתא דפורענותא עדיפא (שם). והיינו, דעיקר האבלות צריכה להיות על ההתחלה. ולפי זה יש לומר, שזוהי הסיבה לחומרת צום עשרה בטבת, שראוי לדחות את השבת יותר משאר הצומות, לפי שזה היום היה אתחלתא דפורענותא, שבו סמך מלך בבל וצר על ירושלים ("בני יששכר" מאמרי חדשי כסלו טבת, מאמר י"ד אות ד'; שו"ת שואל ומשיב ח"ג סי' קע"ט ד"ה והנה ראיתי).

7. והטעם ש"המבזה תלמידי חכמים אין לו רפואה למכתו" (שבת קיט, ב), אפשר לבאר על פי מה שכתב הרמב"ם, שאחד הדברים הנועלים דרכי התשובה בפני עושיהם, הוא "המבזה רבותיו. שדבר זה גורם לו... שלא ימצא מלמד ומורה לו דרך האמת" (הלכ' תשובה פ"ד ה"ב). כל עוד אדם מכבד תלמידי חכמים, יש סיכוי שהת"ח ישיפיעו עליו לחזור בתשובה מן העבירות שבידו. אבל אם הוא מבזה תלמידי חכמים, הרי לא ישמע לקול הת"ח המוכיחים אותו, וא"כ מי יחזיר אותו בתשובה? לכן אין רפואה למבזה תלמידי חכמים (על פי שיחת הרב שליט"א לפרשת ויחי תשס"ב).

8. ולפ"ז "וישכב" היינו ש ש ש ב לשכב, ולרום מדרגתו של ראובן מעלה עליו הכתוב כאילו שכב ממש, לכן נאמר "וישכב".

9. נאמרו כמה פירושים בזה, מהו "בלבל מצעו של אביו", ואכ"מ. ועכ"פ, לפי דעה זו, "וישכב" היינו שפגם בחוקי הצניעות, והתערב בסדרי משכבו של אביו. ולרום מדרגתו של ראובן מעלה עליו הכתוב כאילו שכב, כי שורש אחד לבלבל ולשכיבה, ששניהם פוגעים בממשלת האיש על אשתו, לכן יש בבלבל בחינה דקה של שכיבה, לכן נאמר "וישכב".

10. יש מי שבאר, שמפני זה ראובן הוא זה שהתעורר אח"כ יותר מכל אחיו למנוע את הריגת יוסף ולהשיבו אל אביו [ויאמר אלהם ראובן אל תשפכו דם, השליכו אתו אל הבור הזה אשר במדבר ויד אל תשליחו בו, למען תציל אתו מידם להשיבו אל אביו" (בראשית לו, כב)]. וכן אח"כ, "וישב ראובן אל הבור, והנה אין יוסף בבור, ונקרע את בגדיו. וישב אל אביו ויאמר, הילד איננו ואני אנה אני בא" (שם, כט-ל). וכתב שם רש"י (בפירוש שני), שראובן לא היה שם בשעת המכירה, מפני שהיה עסוק בשקו ובתעניתו על שבלבל יצועי אביו. וקשה: האם עכשיו הזמן ללכת ולעסוק בתיקוני תשובה על חטא שחטא לפני כמה שנים? ומשמע קצת שיש איזה קשר בין הענינים. ויש לפרש, שראובן הבין, שמה שהאחים לא מתעצבים עם אביהם בענינו של יוסף, זהו מפני שלמדו ממנו לנהוג כך, שפסק בענין יצועי אביו מבלי לשאול את אביו; ובה הראה דרך לאחיו, שאפשר לפסוק גם בלי לשאול את הגדול. וכשראה עכשיו למה גרמו מעשיו, שאפילו בעניני נפשות פסקו אחיו בלי לשאול את הגדולים והזקנים - ניסה למנוע את הוצאת גזר הדין לפועל. ולכן עתה התעורר ביותר לעשות תשובה על הדבר, והלך לעסוק בשקו ובתעניתו. ומשראה שבינתים נמכר יוסף לישמעאלים - "ויקרע את בגדיו... ויאמר: הילד איננו ואני אנה אני בא" - הכל קרה בגללי! ("מגד גבעות עולם" להג"ר מיכל זלמן שורקין ח"א עמ' מ"ט)

11. וצריך להבין לפי זה, מה פירוש דברי חז"ל, "כל האומר ראובן חטא אינו אלא טועה, שנאמר ויהיו בני יעקב שנים עשר (בראשית לה, כב), מלמד שכולן שקולים כאחת" (שבת נה, ב). הגם שלא חטא בעריות, אבל הרי בלבד יצועי אביו, וא"כ איך "כולן שקולים כאחת"?

וצ"ל, שאילו היה חוטא בעריות ח"ו, אי אפשר היה כלל למנות אותו עם שאר האחים במנין אחד, שהרי הוא מסוג לגמרי אחר, שהוא טמא שבטמאים, והם טהורים וקדושים. וכשם שאין מונים במנין אחד בהמה עם בני אדם, כך אין למנות במנין אחד חוטא וטמא עם צדיקים קדושים וטהורים. וממה שמנה אותו הכתוב יחד עם שאר השבטים, שנאמר "ויהיו בני יעקב שנים עשר", על כרחך שלא חטא בחטא חמור כ"כ. ו"שקולים כאחת" אין הכוונה שהם שוים לגמרי, אלא הכוונה היא שהם מאותו סוג, ושייך למנותם במנין ובסדר אחד.

12. ולדעת הרמב"ן הכוונה היא למעשה התשובה.

13. והטעם שלא ניתנה לו מיד, מבואר בחז"ל, שכאשר רצה דוד לכרות את ראשו של גלית (לאחר שנהרג), לא היה יכול, כי כובע הנחושת שהיה על ראש גלית (שמו"א יז, ה) היה סגור ומסוגר באין אפשרות לפתחו, ורק נערו של גלית, "נשא הצנצנה ההלך לפניו" (עי' שם, ז), ידע איך לפתחו. ונדר לו דוד נדר לתת לו בת ישראל לאשה, כדי שיפתח לו את הכובע, ופתח לו. אמר הקב"ה לדוד: "בנות ישראל אתה מחלק? חייך, אשתך נתונה לו!" והיא בת שבע הראויה לדוד. כי הנער נושא הצנצנה - אוריה החתי היה, והיה נכרי ונתגייר, [ולכן נקרא "החתי"], ונתן לו דוד את בת שבע בת אליעם לאשה ("כלי יקר" שמו"א יז, נא, בשם מדרש חז"ל; מובא גם ב"מרכבת המשנה" על הרמב"ם הלכ' איסורי ביאה פ"ג ה"ב).

14. ב"חשק שלמה" עמ"ס סנהדרין (קז, א) הביא מהאר"י ז"ל, שחז"ל נקטו כאן מליצה זו - "שצאקלה פנה" - כי בלשון חז"ל התאנים נקראות "בנות שבע" (מעשרות פ"ב מ"ח), ולכן אמרו חז"ל על בת שבע, "שצאקלה פנה", דהיינו - תאנה שלא נתבשלה כל צרכה.

15. וכך כתב הר"ן: "צריך ביאור למה שנכתב בפשט הכתובים עון בת שבע, כאילו דוד חטא... אבל התשובה בזה, כי... הציע הכתוב זה, כאלו חטא חטא גדול ועצום, שאותו המעט לדוד שמודים בו רבותינו ז"ל שחטא, היה נחשב לו כמו שיהיה נחשב לאדם אחר שחטא כל מה שיורה עליו פשט הכתוב" (דרשות הר"ן סוף הדרוש הששי).